

PERSONALIA

AKADEMIKAS JURIJUS STEPANOVAS IR LIETUVIŲ KALBA

Rusijos Mokslių Akademijos tikrasis narys, profesorius, habilituotas daktaras Jurijus Stepanovas, kurio mokslo darbų sąrašas rasime ir didelės apimties knygų, ir trumpesnių straipsnių iš bendrosios kalbotyros, semiotikos, kultūros bei indoeuropeistikos, romanistikos ir baltistikos, yra vienas žymiausių mūsų dienų Maskvos (tiksliau, matyt, būtų sakyti – rusų) lingvistikos mokyklos atstovų. Jis puikiai pažįsta XIX ir XX amžiuje įsitvirtinusias šios mokyklos kūrėjų – garsių rusų filologų – tradicijas, pats jau keli dešimtmečiai jas vaisingai plėtoja ir atnaušina, neišskiriant nė mums itin brangios – nuo Filipo Fortunatovo laikų iki šiol nenutrūkusios tradicijos savo tyrimų erdvėje skirti vietos ir lietuvių kalbai. Labai įvairūs J. Stepanovo, kaip mokslininko, interesai suformavo jo teorinių pažiūrų sistemą, kuri, grindžiama konkrečiais kalbos sandaros ir funkcionavimo stebėjimais, remiasi „idėjų filiacija (perimamumu)“ ir „idėjų metamorfizmu“. Palyginti neseniai Rusijoje aiškius kontūrus įgijusi kalbos filosofijos „naujojo realizmo“ kryptis yra kuo glaudžiausiai susijusi su jos pradininko J. Stepanovo vardu.

Jurijus Stepanovas gimė 1930 m. liepos 20 d. Maskvoje. Studijuodamas Maskvos universitete romanų filologiją (ispanų kalbos ir literatūros specialybė), papildomai mokėsi prancūzų, anglų ir vokiečių kalbų, taip pat klasikinių – lotynų, senosios graikų ir sanskrito. 1953–1956 m. Maskvos universiteto aspirantūroje parengė kandidatinę (daktaro) disertaciją iš senosios IX–XIII a. prancūzų ir ispanų kalbų sintaksės. 1957–1958 m. tobulinosi Paryžiuje – lankė E. J. Benveniste'o struktūrinės analizės metodų bei lotynų kalbos prielinksnių kursus, mokėsi Sorbonos aukštojoje vertėjų mokykloje, buvo užsirašęs į A. Martinet baskų kalbos kursą bei literatūrologo Castexo naujųjų laikų poezijos seminarą Sorbonoje. Grįžęs iš pradžių dirbo dėstytoju ir vertėju SSRS Užsienio reikalų ministerijoje. Maskvos universiteto pakviestas, 1961 m. ėmė vadovauti Prancūzų kalbos katedrai, o po metų tapo Bendrosios ir lyginamosios istorinės kalbotyros katedros vedėju. Habilitacinį darbą apgynė 1966 m. pirmųjų dviejų savo knygų pagrindu – *Prancūzų stilistika* ir *Prancūzų kalbos struktūra* (Stepanov 1965a, 1965b). Profesoriaus vardas jam buvo suteiktas 1968 m.

1971 m. J. Stepanovas perėjo dirbti į Rusijos MA Kalbotyros institutą. Iš pradžių dirbo šio instituto Bendrosios kalbotyros skyriaus vyriausiuoju moksliniu bendradarbiu, o nuo 1989 m. iki šiol yra Teorinės kalbotyros skyriaus vadovas. 1984 m. buvo išrinktas Rusijos MA nariu korespondentu, 1990 m. – tikroju nariu. Nuo 1999 m. J. Stepanovas yra Rusijos MA Pasaulio kultūros istorijos mokslinės tarybos narys, taip pat yra buvęs arba ir šiandien yra įvairių svarbių mokslo leidinių redakcinių komisijų narys, žurnalo *Voprosy jazykoznanija* vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas (1988–1994), *Izvestija AN SSSR. Serija jazyka i literatury* redakcinės kolegi-

jos narys (1973–1987). Daugelyje reikšmingų tarptautinių lingvistikos ir semiotikos kongresų bei simpoziumų skaitė pranešimus, kaip vizituojantis profesorius lankėsi Danijos, Ispanijos, JAV, Kubos, Prancūzijos ir kitų šalių universitetuose. Ne kartą yra skaitęs paskaitų ir Lietuvoje – Vilniaus universitete ir Lietuvių kalbos institute.

Artėjant J. Stepanovo 70 metų sukakčiai, jam, kaip kalbos filosofijos „naujojo realizmo“ krypties pradininkui, 1999 m. buvo dedikuota monografija „Kalbos filosofija: tarp sienų ir už sienų“ (*Filosofija jazyka: v granicach i vne granic* 3/4. Tom posvjaščěn... akad. Ju. S. Stepanovu, Char'kov: Oko). Taip pat ir Rusijos Mokslų Akademija pagerbė savo akademiką išsamiu biografiniu bibliografiniu leidiniu *Jurijus Sergejevičius Stepanovas* (Logunov 2000), kuriame, be chronologinės ir abėcėlinės mokslo darbų bei kitokių rodyklių, spausdinama E. Kubriakovos parengta turininga ir analitiška jo mokslinės veiklos apybraiža. Tam pačiam jubiliejui skirtas ir Rusijos MA Kalbos ir literatūros skyriaus sudarytas išpūdingas 600 puslapių straipsnių rinkinys *Kalba ir kultūra: Faktai ir vertybės* (Kubriakova, Janko 2001). Penkiuose šios knygos skyriuose skelbiami 47 straipsniai sudėti tokia tvarka: indoeuropiečių lyginamoji istorinė kalbotyra (9), semiotika, kalbos filosofija, filosofija (12), teorinė lingvistika (11), lietuvių kalba (6), kultūra ir menas (9). Lietuvių kalbai skirtas ketvirtasis skyrius pradedamas V. Rodionovo straipsniu „Lietuvių kalba akademiko J. Stepanovo mokykloje“, toliau eina Z. Zinkevičiaus „Kada ir kaip pasirodė pirmieji krikščioniški poteriai lietuvių kalba“, V. Vitkausko „Apie bendrosios giminės formų pasikeitimą žemaičių šnektose“, o kituose straipsniuose gretinamos lietuvių ir rusų kalbų fonologinės sistemos (K. Garšva), aptariamas įvardžių statusas gramatinėje kalbos sistemoje (A. Paulauskienė), baltų ir slavų kalbų prozodinės universalijos ir dėsniai (O. Poliakovas).

Minėtoje J. Stepanovo biografinėje bibliografijoje (Logunov 2000) užfiksuoti 238 įvairūs 1956–1999 m. spausdinti darbai – monografijos, straipsniai, mokslo darbų recenzijos, mokslinėse konferencijose ir suvažiavimuose skaitytų pranešimų tezės, sudarytos arba redaguotos knygos bei straipsnių rinkiniai, kuriems yra parašęs plačius, neretai atskirai studijai prilygstantčius įvadás ar išsamius komentarus. Tarp tokių minėtinos jo iniciatyva Maskvoje 1974 ir 1995 metais išleistos buvusio jo mokytojo, garsaus prancūzų kalbininko E. Benveniste'o knygos *Bendroji lingvistika*, *Indoeuropiečių socialinių terminų žodynas* ir straipsnių rinkinys *Semiotika* (M., 1983), kuriame paskelbta Algirdo J. Greimo ir J. Courté's aiškinamojo kalbos teorijos žodyno dalis. Paties J. Stepanovo darbų recenzijų ar atsiliepimų apie juos Rusijos bei kitų šalių prestižiniuose mokslo žurnaluose ši bibliografija nurodo daugiau kaip penkiasdešimt.

Savarankiškos mokslinės veiklos kelią J. Stepanovas pradėjo daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų, kaip senosios romanų kalbų sintaksės tyrėjas, tačiau jau nuo pat pradžių ryškėjo jo siekis bet kurį savo tiriamą konkretų dalyką įjungti į tam tikrą platesnę sistemą, tad ir konkrečių kalbos reiškinių aprašymas jo darbuose natūraliai ir glaudžiai sutapo su kalbos tyrimo principų ir metodų apibendrinimu (Kubriakova, Janko 2001: 18).

Be pirmųjų prancūzų kalbai skirtų knygų (Stepanov 1965a, 1965b), konkrečių tyrimų kryptiai atstovauja daug aktualiausias indoeuropeistikos ir konkrečias romanų, baltų, slavų kalbų gramatikos, akcentologijos ir etimologijos problemas nagrinėjančių J. Stepanovo straipsnių ir straipsnių serijų, pavyzdžiui, „Rusų linksnių teksto teorija aprašomojoje ir lyginamojoje istorinėje kalbotyroje“ (1988), „Skaičiavimas, skaičių pavadinimai, abėcėliniai skaičių ženklai indoeuropiečių kalbose“ (1989 a), „Baba-Jaga, Jama, Janus, Jasonas ir kiti: Dėl „negriežto“ lyginamojo istorinio metodo“ (1995), „Neparadigminis indoeuropiečių kirčio perkėlimas: (1. Dėl Wackernagelio ir Leskieno dėsnių)“ (1997 b) ir kt. Neabejotina šios krypties darbų viršūne laikytina

itin plataus atgarsio sulaukusi monografija *Indoeuropiečių sakiny*s (Stepanov 1989). Ji recenzuota Maskvos žurnaluose *Voprosy jazykoznanija* bei *Izvestija AN SSSR*, Paryžiuje leidžiamame žurnale *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* bei mūsikiškėje *Baltisticoje*. V. Ambrazas šią monografiją įvertino kaip „naują baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų istorinės sintaksės tyrinėjimų pakopą“ (Ambrazas 1994: 112).

Kalbos tyrinėjimo metodologija, semiotikos ir kalbos filosofijos problemos, kalbos ir kultūros sąsajos nagrinėjamos apibendrinamojo teorinio pobūdžio J. Stepanovo knygoje *Semiotika* (Stepanov 1971; išversta į japonų, vengrų ir bulgarų kalbas), *Dabartinės lingvistikos metodai ir principai* (Stepanov 1975a), *Vardažodžiai. Predikatai. Sakiniai: Semiologinė gramatika* (Stepanov 1981), *Trimatėje kalbos erdvėje: Semiotinės lingvistikos, filosofijos, meno problemos* (Stepanov 1985), *Pasaulio kultūros konstantos: Alfabetai ir alfabetiniai tekstai dvitikystės laikotarpiu* (Stepanov, Proskurin, 1993), *Konstantos: Rusų kultūros žodynas: Tyrinėjimo bandymas* (Stepanov 1997), *Kalba ir metodas: Dėl dabartinės kalbos filosofijos* (Stepanov 1998). Kelios buvusios Sovietų Sąjungos aukštųjų mokyklų (tarp jų – ir Vilniaus universiteto) studentų kartos mokėsi iš J. Stepanovo vadovėlių *Kalbotyros pagrindai* (1966) ir *Bendrosios kalbotyros pagrindai* (1975b), kuris, beje, po poros metų nuo pasirodymo buvo išverstas į vietnamiečių kalbą.

Dešimt intensyvaus darbo metų Maskvos universitete (1961–1971) atskleidė ir subrandino pedagoginį J. Stepanovo talentą. Išraiškingos mylimo profesoriaus dėstomo bendrosios kalbotyros kurso paskaitos sutraukdavo didžiulę studentų ir anuometinių aspirantų (doktorantų) auditoriją. Kai kurie šį kursą išklausydavo kelis kartus, nes kiekvienais metais jo paskaitose atsirasdavo naujos informacijos ir būdavo iškeliama vis kita aktuali teorinė ar metodologinė problema, reikalaujanti kritiško jos sprendimų vertinimo. Savo vadovaujamoje katedroje J. Stepanovas įsteigė ir globojo naują specializaciją „Kalbinių sistemų tipologija“, į kurios programą buvo įtraukta ir lietuvių kalba. Laisvai pasirenkamą jos kursą dėstė pats profesorius pakaitomis su savo aspirantais lietuviais. Norinčių pramokti lietuviškai tada irgi netrūko.

Lietuvių kalba J. Stepanovui niekada nebuvo koks laikino susižavėjimo ar mados dalykas. Išmokti ją pasiryžo 1962 m. po pirmojo savo apsilankymo Vilniuje ir Seredžiuje. Turėdamas pagavią kalbinę klausą, per kelias įvairiose Lietuvos vietose praleistas vasaras puikiai išmoko lietuviškai. Galimas dalykas, kad „prisijaukinta“ archajiška lietuvių kalba savaip paskatino gilintis į kalbos istoriją ir menkliau ištirtas diskutuojamas indoeuropeistikos ir baltistikos problemas. Akcentinė žodžio struktūra, veiksmažodžio sistemos formavimosi procesai ir istorinė sintaksė – tai tos konkrečių lyginamųjų istorinių tyrimų sritys, kuriose J. Stepanovas bene daugiausia yra pateikęs naujų, netikėtų, logiškai pagrįstų hipotezių ir argumentuotų aiškinimų, nuosekliai grindžiamų sisteminiu požiūriu į kalbą ir aiškiai apibrėžtais teoriniais ir metodiniais principais.

Lietuvių kalba, išmokta ne kalbas pamėgusio romantiško jaunuolio, o jau subrendusio mokslininko, J. Stepanovui neliko vien tradicinis pagalbinis istorinių indoeuropeistinių tyrimų instrumentas. Savo teorinėse knygose pateikdamas ir interpretuodamas daug jos faktų, „mažą“ lietuvių kalbą lygiomis teisėmis su „didžiosiomis“ jis įjungė į gerokai platesnį kalbos mokslo kontekstą (kaip pavyzdį galima nurodyti knygoje „Dabartinės lingvistikos metodai ir principai“ išdėstyta hipotezę apie baltų kalbų tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių opozicijos susiformavimą).

J. Stepanovas parašė apie 20 „grynajai“ lituanistikai skirtų straipsnių ir straipsnių serijų. Dalis jų išspausdinta *Baltisticoje*, kita dalis – Maskvoje leidžiamuose kalbos mokslo žurnaluose

Voprosy jazykoznanija, Izvestija AN SSSR ir kituose. Tarp baltistinių J. Stepanovo darbų ypač svarbi baltų (ir slavų) veiksmažodžio veiksmo, tranzityvumo bei rūšies kategorijų istorijai skirta straipsnių serija, 1976–1978 m. paskelbta žurnale *Izvestija AN SSSR* ir atskira knyga išleistame VIII tarptautiniame slavistų suvažiavime Zagrebe rusų kalbininkų skaitytų pranešimų rinkinyje *Slavų kalbotyra* (1978). Apibendrinamas ten išdėstyta baltų kalbų tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių ir slavų eigos bei įvykio veiksmo opozicijų diachroninę raidą, monografijoje *Indoeuropiečių sakiny* J. Stepanovas daro išvadą, kad slavų eigos bei įvykio veiksmo ir baltų tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių opozicijos istoriškai yra susijusios – išriedėjusios iš bendro pirminio prototipo (aktyvumo–inaktyvumo priešpriešos), tačiau baltų kalbose veiksmą linkstama traktuoti objekto ir subjekto, o slavų – veiksmo ribotumo ir neribotumo požiūriu. Lietuvių (ir baltų) veiksmažodžio istorijos problematika J. Stepanovą domina nuo pat jo lietuvių kalbos studijų pradžios – pirmasis spausdintas lituanistinis jo straipsnis buvo bandymas savaip paaiškinti 3 a. formos yra kilmę (Stepanov 1970). Šiame straipsnyje išdėstyta aiškinimą vėliau yra plačiai motyvavęs kitose publikacijose (Stepanov 1985b, 1989a: 225–233).

Ne tik su lietuvių kalba, bet ir su Lietuva bei lietuvių kalbininkais ir kultūros žmonėmis J. Stepanovą sieja seni nuolatiniai širdingi ryšiai. Lietuvoje jis yra praleidęs ne vienerių savo atostogų mėnesį, gerai pažįsta lietuvių teatrą ir apskritai turi čia daug bičiulių, vienminčių ir mokinių. Ypač artima profesinė ir asmeninė draugystė jį siejo su profesoriumi Jonu Kazlausku, kurio tragišką mirtį 1970 m. rudenį J. Stepanovas labai skaudžiai išgyveno. Matyt, galima pasakyti, kad būtent per šią dviejų bendraamžių ir bendraminčių bičiulystę užsimezgė tvirti J. Stepanovo ryšiai su lietuvių kalbotyra, nes šeštajame dešimtmetyje J. Kazlauskas buvo vienas iš pagrindinių *Baltisticos* žurnalo ir anuomet visasajunginėmis vadintų tarptautinių baltistikos konferencijų organizatorių. J. Stepanovas ėmė rašyti *Baltisticai*, nuo pat pradžios dalyvavo beveik visose baltistų konferencijose Vilniuje ir Rygoje, buvo keturių Vilniaus universitete 1967–1984 m. apgintų habilituoto daktaro disertacijų oficialusis oponentas (J. Kazlauskas, K. Musteikis, A. Paulauskienė, A. Rosino) ir 1972–1985 m. Maskvoje parengtų ir apgintų šešių lietuvių kalbininkų daktaro (anuomet – filologijos mokslų kandidato) disertacijų mokslinis vadovas (R. Venckutė, K. Garšvos, S. Krinickaitė, G. Naktinienė, S. Valento, O. Poliakovas). Nuo gražios, ant Nemuno krantų Seredžiuje praleistos 1962 m. vasaros, kai lietuvių kalba pirmą kartą pateko į jauno kalbininko lingvistinį akiratį, ji iki šiol tebėra įsitvirtinusi šio be galo darbštaus mokslininko iš Dievo malonės tyrimų erdvėje ir užima joje anaip tol ne paskutinę vietą. Šimet sukanka jau keturi dešimtmečiai, kaip J. Stepanovas yra nuoširdus ir ištikimas lietuvių kalbos bičiulis, o jo patraukli, išskirtinė erudiciją spinduliuojanti asmenybė visiems, ne vien iš knygų jį pažįstantiems lituanistams – didelis moralinis autoritetas, nepamiršamas mokytojas ir įtaigus mokslininko filologo pavyzdys.

LITERATŪRA

- AMBRAZAS, V. 1994: (rec.) Ю. С. Степанов, Индоевропейское предложение. Москва: Наука, 1989. *Baltistica* 28 (1), 108–112.
- KUBRĖJAKOVA, E. S., JANKO, T. E., red. 2001: *Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова*, Москва: Языки славянской культуры.
- LOGUNOV, A. A., red. 2000: *Юрий Сергеевич Степанов*. Российская Академия Наук. Материалы к биобиблиографии ученых. Серия литературы и языка, 26. Составитель Р. И. Горячева, Москва: Наука.
- STEPANOV, JU. S. 1965a: *Французская стилистика*, Москва: Высшая школа.

- СТЕПАНОВ, JU. S. 1965b: *Структура французского языка: Морфология, словообразование, основы синтаксиса в норме французской речи*, Москва: Высшая школа.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1966: *Основы языкознания*, Москва: Просвещение.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1970: Литовское *ура* – 3 лицо глагола „быть“. *Baltistica* 6 (2), 193–196.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1971: *Семантика*, Москва: Наука.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1975a: *Методы и принципы современной лингвистики*, Москва: Наука.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1975b: *Основы общего языкознания*, Москва: Просвещение.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1981: *Имена. Предикаты. Предложения: Семантикологическая грамматика*, Москва: Наука.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1985a: *В трехмерном пространстве языка: Семантические проблемы лингвистики, философии, искусства*, Москва: Наука.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1985b: Лит. *ура*, рус. (он) и *есть* (К вопросу о происхождении). *Baltistica* 21 (1), 4–13.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1988: Текстовая теория русских падежей в описательном и сравнительно-историческом языкознании. *Русистика сегодня. Язык: система и ее функционирование*, Москва: Наука.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1989a: *Индоевропейское предложение*, Москва: Наука.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1989b: Счет, имена чисел, алфавитные знаки чисел в индоевропейских языках. *Вопросы языкознания* 4, 46–72; 5, 5–31.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1995: *Баба-Яга, Яма, Янус, Ясон* и другие: К вопросу о „нестрогом“ сравнительно-историческом методе. *Вопросы языкознания* 5, 3–15.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1997a: *Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования*, Москва: Языки русской культуры.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1997b: Непарадигматические передвижения ударения в индоевропейском: (1. Вокруг законов Ваккернагеля и Лескина). *Вопросы языкознания* 4, 5–26.
- СТЕПАНОВ, JU. S. 1998: *Язык и метод: К современной философии языка*, Москва: Языки русской культуры.
- СТЕПАНОВ, JU. S., PROSKURIN, S. G. 1993: *Константы мировой культуры: Алфавиты и алфавитные тексты в период двоеверия*, Москва: Наука.

Regina Venckutė
Kazimieras Garšva
Olegas Poliakovas

RUSŲ BULGARISTIKA IR LIETUVA

Su Lietuva yra susiję du žymūs rusų mokslininkai, bulgarų kalbos ir kultūros specialistai: iš Vengrijos kilęs rusų bulgaristikos pradininkas Jurijus Venelinas (gimimo – *Georgis Hucas*) ir iš Lietuvos nuo Obelių kilęs vienas didžiausių šių dienų Maskvos bulgaristų prof. Grigorijus Venediktovas.

Lietuvių kalbininkams G. Venediktovas jau senokai žinomas iš jo publikacijų „K istorii lituanistiki v Rossii“, konkrečiai apie kalbininko Jono Juškos lituanistinę medžiagą ir korespondenciją, kuri išliko jį globojusio rusų kalbininko I. Sreznevskio archyve. Be to, jis ne tik aktyviai bendrauja su Maskvos lietuvių kultūros puoselėtoais, baltistais, bet ir palaiko glaudžius santykius su lietuvių kalbininkais, atsiunčia savo darbų ir kitokios vertingos literatūros. Kalbininko